Przegląd Pedagogiczny

ISSN 1897-6557
2023, nr 1, s. 29–41
DOI: 10.34767/PP.2023.01.02

STUDIA I ROZPRAWY

Jarosław Gara
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
ORCID: 0000-0001-6251-5972

Jana Patočki filozoficzna kategoria „troski o duszę" i jej pedagogiczna konkretyzacja (w postaci) sokratejskiego wzorca pedeutologicznego[1]

Związana z tradycją antycznej filozofii greckiej „troska o duszę" jest jednym z kluczowych pojęć myśli czeskiego filozofa. Rozpatrywana jest ona zarówno w kategoriach filozoficznych, jak i historiozoficznych. Kategoria ta odsyła do problemu kondycji intelektualnej i moralnej człowieka, stojąc u podstaw konstytuowania się jego autentycznego bycia w świecie. Wskazana problematyka znajduje również odzwierciedlenie w filozofii wychowania Jana Patočki. Edukacja jest bowiem rozumiana przez niego jako egzystencjalny ruch „troski o duszę". Wzorcem nauczyciela jest zaś sokratejski wzorzec samopoznania oraz „wiedzy o niewiedzy".

Słowa kluczowe: filozofia wychowania, dziedzictwo europejskie, kondycja intelektualna i moralna, ruch egzystencji, edukacja jako sokratejska „troska o duszę"

Jan Patočki's philosophy of "Care for the Soul" and its pedagogical concretization (in the form of) the socratic pedeuological model

The notion of "caring for the soul", associated with ancient Greek philosophy, is one of the key concepts in the thought of this Czech philosopher. It is considered both in philosophical and historiosophical categories. This category makes reference to the issue of people's intel-

[1] Artykuł powstał zgodnie z planem badawczym i jako integralna jego część w ramach stażu naukowego, realizowanego na Wydziale Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy pod opieką naukową prof. dr. hab. Romana Lepperta w roku akademickim 2022/2023. W tym miejscu chciałbym podziękować za możliwość realizacji tegoż stażu oraz formy współpracy z tym związane zarówno Panu prof. dr. hab. Romanowi Leppertowi, jak i Pani Dziekan Wydziału Pedagogicznego dr hab. Helenie Ostrowickiej, prof. UKW.

lectual and moral condition, which underlines the formation of their authentic existence in the world. The indicated problems are also reflected in Jan Patočki's philosophy of education. He understands education as an existential movement of "caring for the soul". Therefore, the model of the teacher is Socrates' model of self-knowledge and "knowledge of ignorance".

Keywords: philosophy of education, European heritage, intellectual and moral conditio, „movement of existence", education as Socratic „Care for the Soul"

> *W tym początkowym wykładzie nie chodzi nam o nic innego niż o ukazanie tego szczególnego problemu. Sokrates jako postać nieustannie nieuchwytna oraz Sokrates jako żądanie i ustawicznie odnawiające się wyzwanie* (Patočka, 2022b, s. 12–13).
>
> *Sokrates* […] *chciał nauczyć swobodnego używania rozumu bez stronniczości i z góry przyjętego systemu* (Patočka, 2022b, s. 34).

Wstęp

Twórczość Jana Patočki (1907–1977) nie tylko jest ponownie odkrywana w dzisiejszych czasach, ale właściwie dopiero teraz podlega ona próbom całościowej recepcji. Wiele prac czeskiego filozofa zdeponowanych było w formie niepublikowanych manuskryptów, najpierw w domowych zbiorach autora, a później w archiwum jego twórczości (Archiv Jana Patočky). Całość dorobku, ujętego w aktualnej serii dzieł zebranych w planach publikacyjnych obejmuje kilkadziesiąt tomów[2], z czego jeszcze do niedawna niektóre z tych prac były niedostępne w druku, m.in. obszerne studia i komentarze poświęcone twórczości Jana Amosa Komeńskiego.

W myśli czeskiego filozofa wyraźnie zaznaczają się różne okresy jego twórczości, w których dochodzą też do głosu różne inspiracje i zainteresowania, uwidocznione w jego działalności pisarskiej. Wskazują na to badacze zarówno jego myśli filozoficznej (Stolárik, 2009, s. 7–16), jak i pedagogicznej (Pelcová, 2014, s. 163–181), związanej z rozwijaną przez niego filozofią wychowania. Cała twórczość Patočki jest jednak ciągiem konsekwentnie dojrzewającej myśli, która nieustanie eksploruje nowe obszary zainteresowania, koncentrując się zarazem wokół pewnych centralnych zagadnień.

W twórczości Czecha powracają więc przewodnie motywy i zainteresowania poznawcze, które są rozwijane i poszerzane o nowe pola problemowe. A filozo-

[2] Większość z tych tomów znajduje się w ofercie sprzedaży czeskiego wydawnictwa OIKOYMENH (zob. oikoymenh.cz). Całość dzieł zebranych i opracowanych w języku czeskim to blisko 30 tomów, z czego dziewięć jest jeszcze w opracowaniu lub przygotowaniu do druku (zob. Archiv Jana Patočky).

ficzna droga myślowa Patočki wytycza zarazem rysy jego biografii, stając się jego własną drogą życiową. Co więcej, jego myśl, przez całe życie dopełniana, pogłębiana i na nowo odczytywana, jest w zupełności konsekwentna w swym zasadniczym kierunku i filozoficznej wymowie. W pewnym sensie można również powiedzieć, że filozofia Patočki nabrała swej wyrazistości wraz z jego oryginalnymi i wpływowymi studiami z zakresu fenomenologii świata naturalnego i wokół tej problematyki oraz jej zasadniczych przesłanek tak lub inaczej na różne sposoby oscylowała (zob. Patočka, 1986; 2019. Zob. także: Gara, 2019)[3].

Poglądy pedagogiczne Patočki odzwierciedlają jego ogólne nastawienia i poszukiwania filozoficzne, przybierając teoriopoznawczą i metodologiczną postać filozofii wychowania. I choć oryginalnych twórców trudno jest jednoznacznie i definitywnie zaklasyfikować, ponieważ zazwyczaj są ludźmi pogranicza i „wymykają się" takim klasyfikacjom, to jednak filozofię wychowania Patočki bez wątpienia można traktować jako reprezentatywną dla fenomenologii zorientowanej egzystencjalnie (Patočka, 1998, s. 196). Ujmując rzecz inaczej, jest to uprawiana (ujmowana i dookreślana) fenomenologicznie, tzn. bazująca na fenomenologicznej metodzie problematyzacji egzystencjalna filozofia wychowania lub, jeszcze inaczej, to filozofia wychowania o koncepcyjnym profilu fenomenologii egzystencjalnej (Gara, 2021, s. 95–105).

Horyzont dziejów jako arena urzeczywistniania się antycznego wzorca wychowania i kształcenia

Patočka wyprowadza kategorię „troski o duszę" (cz. *péče o duši*) z tradycji antycznej filozofii greckiej (gr. *epimelechia tes psyches*), przypisując jej zarazem walor fundujący dziedzictwo europejskiej cywilizacji. Intelektualna i moralna „troska o duszę", w znaczeniu, w jakim czeski filozof używa tego terminu, jest dla niego czymś, co w ogóle wytworzyło historyczne warunki dla zaistnienia Europy, wytyczając tym samym cywilizacyjne podstawy dla dziejów wielkości jej kultury (Patočka, 1998, s. 113). „Troska o duszę" jest więc jednym z centralnych pojęć myśli czeskiego filozofa. Nie jest to jednak w żadnej mierze – jak mogłoby się pozornie wydawać – pojęcie religijne, ale na wskroś filozoficzne, odnoszące się do kluczowych aspektów, które konstytuują autentyczny „ruch" ludzkiego bycia w świecie, zarówno w jego indywidualnym (jednostkowym wymiarze egzysten-

[3] Warto nadmienić, że choć Patočka rozwijał swoje zainteresowania, związane ze „światem naturalnym", w nawiązaniu do filozofii *Lebensweltu* Edmunda Husserla, to jednak ostatecznie inaczej dookreślał tę kategorię niż protoplasta fenomenologii. O ile więc dla Husserla świat ten oznaczał doświadczenie „świata przednaukowego", o tyle dla czeskiego filozofa oznaczał on doświadczenie „świata przeddziejowego", tzn. nieproblematycznego (zob. Drwięga, 2014, s. 238–239).

cji), jak i wspólnotowym (wspólnym życiu w *polis*) wymiarze istnienia (Plunkett, 2022, s. 2). Egzystencja ludzka zawsze jest więc w stanie napięcia, ponieważ jest rozpostarta pomiędzy dwoma przeciwstawnymi biegunami. A autentyczne bycie w świecie jawi się jako droga, która nigdy nie ma ostatecznie określonego horyzontu, ponieważ przebiega ona „od nieznanego do nieznanego" (Plunkett, 2022, s. 3). W tym kontekście Patočka odwoływał się również do kategorii „duszy otwartej" Jana Amosa Komeńskiego (Patočka, 2022a, s. 93), czyniąc zarazem to zagadnienie nieodzowną perspektywą ujmowania samego problemu „troski o duszę".

Historia cywilizacji europejskiej w przekonaniu Patočki rozpoczyna się wraz z wyłonieniem się podstaw rozwoju filozofii europejskiej, a zatem wraz z przezwyciężeniem mitologicznych sposobów postrzegania i rozumienia otaczającego świata („przyodziania mitycznego") (Patočka, 1998, s. 193). Owo przezwyciężenie okresu doświadczenia „przeddziejowego" („przedhistorycznego") ludzkości staje się możliwe właśnie dzięki narodzinom greckiej filozofii, która otworzyła horyzont nowego podejścia do otaczającego świata. Podejście to bazowało bowiem na władzy ludzkiej racjonalności, która to, co dotyczyło biegu ludzkiego życia, nakazywała uzasadniać dyskursywnie, budując poznawcze uprawomocnienia na mocy rozumienia immanentnych dynamizmów i uwarunkowań samego życia (Patočka, 1998, s. 191).

Zdaniem czeskiego filozofa przezwyciężenie mitycznego i naiwnego obrazu rzeczywistości jako punkt zwrotny kulturowego doświadczenia wyłonił zasadniczy „moment otwartości" ludzkich poszukiwań w formie filozoficznych dociekań nad znaczeniem otaczającego świata jako całości. Tym samym rozbudził ludzką świadomość, co do podstawowej prawdy egzystencjalnego doświadczenia człowieka, zgodnie z którym sens i znaczenia nie są czymś danym w sposób magiczny i zastrzeżony przez tajemne i odległe ludziom (zaświatowe) moce. Filozofia – bazując na ludzkiej władzy rozumu i nieustannie ją rozwijając – zaczęła bowiem poszukiwać sensu, który przysługuje otaczającemu światu, stawiając coraz to nowe pytania o to, co jeszcze nieodkryte i nieznane (Učník, 2013, s. 94, 95). W tym znaczeniu doświadczenie zachwiania, kryzysu czy zmierzchu jedynych sensów, uchodzących za niepodważalne wytyczało dziejowy horyzont otwartego „poszukiwania nowych sensów" i ich kulturowej konkretyzacji (Patočka, 1998, s. 192).

Antyczna filozofia grecka – zgodnie z linią dowodzenia Patočki – stojąc u podstaw racjonalnego postrzegania świata, a co za tym idzie – całkowitej zmiany jego naiwnego postrzegania, urzeczywistnia się w poszukiwaniu prawdziwego poznania otaczającego świata, które przybiera postać ruchu „od problematyczności do problematyczności" (Patočka, 1998, s. 193). W jego przekonaniu starożytni filozofowie greccy, w szczególności Platon i Demokryt, stworzyli też intelektual-

ne podstawy dla ukształtowania europejskiej wizji człowieka i świata (człowieka i świata tradycji Zachodu) (Drwięga, 2016, s. 34; Patočka, 1998, s. 111). Filozofowie ci, ujmując bowiem człowieka oraz świat w ich historycznie zmiennej sytuacji, posiadającej swoje dzieje, poszukiwali zarazem czegoś, co stanowiłoby jakiś niezmienny i trwały punkt podparcia (Drwięga, 2016, s. 35). Ów stały punkt podparcia to właśnie to coś, co pozbawione jest sprzeczności, pozwalając nie tylko trwać, ale i piąć się wzwyż i rozwijać.

Problem „troski o duszę" wyraża się zatem w wyborze pewnego kierunku, który daje człowiekowi i światu niewzruszoną podstawę, pozwalając zarazem na przezwyciężanie tego, co skostniałe i pozbawione dynamizmu życia. A co za tym idzie – staje u podstaw przemienianych „zjawisk negatywnych" w to, co przybiera postać pozytywnej formacji dziejowej (Patočka, 1998, s. 112). W ten sposób ludzka „troska o duszę" pozwala odkrywać egzystencjalne „możliwości, a wraz z nimi wymiar związany z wyborem, z praktyką wolności. Wynika z tego, że kształt, jaki uzyska dusza, nie jest czymś koniecznym i z góry zdeterminowanym" (Drwięga, 2016, s. 36), lecz czymś, co jest wynikiem wyboru określonego kierunku dążeń i starań ludzkich.

Horyzont dziejów jako arena urzeczywistniania się filozoficznego wzorca „troski o duszę"

Klasyczna filozofia grecka, stojąc u podstaw filozoficznego ideału dążenia do prawdy, staje się źródłem europejskiej formacji dziejowej w jej zachodnioeuropejskiej postaci. Kultura europejska przybiera bowiem postać „kultury rozumienia", ponieważ codzienna praktyka i wszystkie kluczowe sprawy codziennego życia – świata życia codziennego – niejako są kształtowane przez osiągnięcia, związane z tym zrozumieniem własnego bycia w świecie. Jest to kultura – jak ujmuje to Patočka – co najmniej nieustanie współwarunkowana i „współkształtowana przez rozumienie i rozumienie wchodzi tu stale w miejsce niezrozumienia anonimowej, ginącej w mroku tradycji" (Patočka, 1998, s. 112). Pozwala tym samym człowiekowi, by ten mógł wydobywać się z niezrozumienia samego siebie i własnego bycia w świecie. „Troska o duszę" jest zaś tym, co dopiero ludzką „duszę" w dążeniu do prawdy otwiera, dając jej zdolność rozumienia źródłowych znaczeń zjawisk i faktów w otaczającym świecie.

Antyczna filozofia grecka u swych podstaw zrodziła się więc właśnie jako „troska o duszę" (Flaga, 2021, s. 105, 106). A tak rozumiana „troska o duszę" pozwalała dopiero człowiekowi otwierać się na to, co nieznane, oraz wznosić się ponad dotychczasowe uwarunkowania życia. W ten sposób człowiek zdobywa zdolność przekuwania tego, co nieznane, w to, co otwiera i wytycza jego nowe

horyzonty i możliwości bycia w świecie. Dlatego też „troska o duszę" jako podstawowa dyspozycja i egzystencjalna sprawność człowieka pozwala, by ten w obliczu określonych „wstrząsów", jakie są jego udziałem, wciąż na nowo mógł dążyć do harmonii i równowagi poprzez odnajdywanie niewzruszonego gruntu dla swojego bycia w świecie (Flaga, 2021, s. 105).

„Troska o duszę", wyrażając się w koncentracji na świecie wewnętrznym, przybiera postać kształtowania tego, co wewnętrzne – formowania tego, co określa wewnętrzny rdzeń człowieka. Ta formacja czyni człowieka zdolnym do zachowania własnej integralności w nieprzewidywalnym świecie, który targany jest przez nieustanne niepokoje, wstrząsy, przekształcenia i konfrontacje. Tak więc „troska o duszę" to ruch ukierunkowany na ciągłą pracę nad sobą samym, który przybiera postać rozumnej myśli, krytycznej refleksji i rozumienia, wyrastającego z świadomości „wiedzy o niewiedzy"; to ruch kształtowania siebie, poszukiwania siebie i ustanawiania jedności z samym sobą – to ruch poszukiwania tego, co w swych wewnętrznych formach jest trwałe, na przekór nietrwałości i pozorności zewnętrznych form obecnych w otaczającym świecie. Dzięki takiemu ukierunkowaniu człowiek w swym wolnym wyborze staje się zdolny do tego, by koncentrować się na podstawach własnej, doświadczanej jako koherentna i niesprzeczna, egzystencji (Drwięga, 2016, s. 36–37, 39).

Tak ujmowane otwarte poszukiwanie stoi u podstaw dziejowości ludzkiego istnienia, w ramach którego człowiek tworzy historię, bazując zarazem na własnej podmiotowej sprawczości w otaczającym świecie, jak i na poszukiwaniu zrozumienia własnego bycia w świecie i w relacji do tego świata. Tak rozumiane doświadczenie historyczności egzystencji człowieka stoi też u podstaw zapoczątkowania prawdziwych dziejów edukacji, która przybiera postać świadomego i indywidualnego wysiłku kształcenia się przez człowieka. Człowiek przestaje być bowiem kimś bezwolnym, popychanym i warunkowanym zewnętrznymi względem siebie samego siłami, ponieważ jako podmiot dążeń edukacyjnych staje się zarazem twórcą i częścią historii.

W kontekście tak rozumianej dziejowości doświadczenia człowieka wyłania się grecka *paideia* oraz grecki ideał „bycia wykształconym" (Patočka, 2022c, s. 45). Wszystko bowiem, co wpływa na formację wykształcenia człowieka, jako swoisty „środek wychowawczy", jest zarazem immanentną częścią ludzkiego doświadczenia historyczności (Patočka, 2022c, s. 46). Grecka *paideia*, wprowadzając ideał człowieka wykształconego, określiła tym samym początek dziejów edukacji, w ramach której człowiek jako podmiot urzeczywistniający kształcenie oraz bycie wykształconym zawsze był już odróżniany od człowieka pozbawionego wykształcenia, a zatem bycia niewykształconym oraz niewłaściwie lub niewystarczająco wykształconym (Patočka, 2022c, s. 44). W tym znaczeniu grecka *paideia* – znajdując swoją metaforyczną ilustrację w Platońskiej opowieści o ja-

skini i przykutych do skały więźniów, zwróconych przodem do skalnej ściany, a tyłem do padającego światła – to *periagoge* (*periagoge* – „odwrócenie" się od czegoś, „zwrócenie" się ku czemuś). *Paideia* wyprowadza bowiem człowieka ze stanu nieświadomości, demaskując pozory oraz kładąc kres naiwnym wyobrażeniom o tym, co rzeczywiste.

Sokratejski „projekt bycia" *docta ignotantia* jako pedagogiczny wzorzec „troski o duszę"

Właśnie taki wzorzec kształcenia w interpretacji czeskiego filozofa ucieleśnia i reprezentuje postać Sokratesa, który w metodyczny sposób wywołuje u swoich uczniów „wstrząs" (swoisty dysonans poznawczy), inicjując „ruch" ich „przebudzenia" (Bęben, 2019, s. 97). Dlatego też „troska o duszę" jako źródło ruchu „przebudzenia" nie może się obejść bez *paidei* (wychowania i kształcenia jako formacji duchowej człowieka) i tym samym wymaga szeroko rozumianej edukacji (Bęben, 2016, s. 201–202).

Sokratejskie rozumienie „duszy", choć wyrasta z tradycji antycznej Grecji, to jednak – na co wskazuje Patočka – nabiera również nowego znaczenia. „Dusza" jest tu czymś, co nie poddaje się żadnym formom scjentystycznej obiektywizacji, ponieważ sama z siebie jest „nieobiektywnym komponentem" (Plunkett, 2022, s. 3). „Dusza" odpowiada bowiem w człowieku za ujmowanie i przeżywanie całościowego sensu jego egzystencji, w jego niejednoznaczności, biegunowości i nieokreśloności (Patočka, 2022b, s. 217). I choć owo pojęcie „duszy" bliskie jest pojęciu „ja", będąc „zasadniczo tym samym" (Patočka, 2022b, s. 187), to jednak „troska o duszę" jest czymś więcej niż troską o własne indywiduum. W zatroskaniu tym chodzi bowiem o zdolność do całościowego ujmowania rzeczywistości oraz rozumienia własnych odniesień i powiązań z otaczającym światem. „Dusza" staje się niejako miejscem ekspozycji całościowego postrzegania rzeczywistości.

Dlatego też wyrażanie własnej indywidualności, wypowiadanie własnego „ja" nie poświadcza jeszcze w pełni „tego, że egzystujemy", nie dowodzi naszego autentycznego „bycia". Sokratejski „projekt bycia" w ujęciu Patočki wyraża się więc w sile skupienia na tym, co określa najbardziej prymarny cel egzystencji, nadający jej sens niezależnie od zmieniających się stanów rzeczy, zarówno tych natury wewnętrznej, zachodzących w człowieku, jak i tych natury zewnętrznej, zachodzących w otaczającym świecie. To „projekt bycia", w którym „dusza" w wolności dokonywanych wyborów między dobrem i złem, prawdą i fałszem kształtuje samą siebie w egzystencjalnym „ruchu" wykraczania (transcendowania). Ruch ten przebiega od nieokreśloności własnych podstaw bycia do określoności własnego rozumiejącego bycia w świecie (Drwięga, 2016, s. 40).

Kategoria „troski o duszę" *sensu stricto* ma więc charakter pedagogiczny, ponieważ określa podstawowe egzystencjalne zadanie problematyzacji formacji wychowania jako sokratejskiej *docta ignotantia*. Sokratejski wzorzec samopoznania oraz „wiedzy o niewiedzy" jest tym, co w sposób faktyczny pozwala człowiekowi rozumieć dobro oraz pozostawać w jego pobliżu. Ten, kto rozumie, czym jest dobro, nie chce bowiem go utracić i nie wybiera sam z siebie drogi złej lub pozornej, która od dobra tego nieuchronnie oddala, czyniąc je czymś odległym i nieosiągalnym (Patočka, 2022b, s. 198–199).

W ujęciu Patočki „troska o duszę" przybiera zatem postać troski o ludzkie postacie bycia, wyrażane w egzystencjalnym „modusie bycia". A tym, co zagraża takiemu byciu, jest przede wszystkim nowożytna tendencja, która przybiera postać ludzkich dążeń, wyrażonych w ekspansji posiadania i władania. Siły te wyzwala i wzmaga dominacja nauki i techniki, postrzeganych właśnie jako władza i panowanie człowieka nad światem (Patočka, 1998, s. 185). Zatroskanie wyrażone w „modusie posiadania" skierowane jest bowiem na świat zewnętrzny, w celu jego opanowania oraz kontrolowania. To ta troska dominacji i panowania staje się jedyną i wyłączną nadzieją „ziemi obiecanej" modusu zorientowanego na nowożytną władzę uprzedmiotawiania i „posiadania" (Patočka, 2022a, s. 100, 103–104).

Zgodnie z tą tendencją zredefiniowany zostaje status poznania i wiedzy. Wiedza staje się mocą sprawczą i władzą dysponowania, która ma gwarantować skuteczność dominacji i panowania nad otaczającym światem (Patočka, 1998, s. 113–114). Co więcej sam postęp – zgodnie z taką zinstrumentalizowaną racjonalnością władania – traktowany jest jako nadrzędna „żelazna konieczność", która nie tylko nie idzie w parze z afirmacją dobra człowieka jako jednostkowego podmiotu doświadczenia historycznego, ale więcej, opiera się na uprzedmiotawiających ofiarach składanych kosztem jednostkowych podmiotowości (Patočka, 1998, s. 200). Cywilizacja zrodzona z instrumentalnie ujmowanej nauki i techniki w żadnej mierze nie przynosi jednak rozwiązania odwiecznych dylematów i problemów człowieka. Wręcz przeciwnie, wypierając i znosząc potrzebę odwoływania się do sokratejskiej „troski o dusze", owe egzystencjalnie prymarne dylematy i problemy w jeszcze większym stopniu generuje i uwidacznia.

Postać Sokratesa jako przedmiot filozofowania i egzystencjalny wzorzec pedeutologiczny

Sokrates w odczytaniu Patočki to ktoś, kto dzięki otwartości zadawanych pytań pozwala odzyskać człowiekowi odpowiedzialność za poszukiwanie prawdy o otaczającej rzeczywistości w obliczu kryzysów i załamujących się sensów. Odwaga

zadawania pytań otwiera bowiem horyzont, który pozwala wykraczać poza to, co problematyczne w doświadczeniu świata naturalnego, opartego na tym, co zastane, oswojone czy zapośredniczone obowiązującymi wzorcami, schematami i habitusami myślenia i działania (Učník, 2013, s. 94).

Sama metoda *elenktyczna* i metoda *majeutyczna* – sokratejskie metody budzenia świadomości rozmówców, do dziś przemawia też do wyobraźni ludzi współczesnych nie tylko swoim kunsztem intelektualnym. A postać Sokratesa bezsprzecznie jest kwintesencją kulturowego wzorca starogreckiej *paidei*. Co więcej bez Sokratesa – jak ujmował to Patočka – filozofia grecka nie miałaby żadnego znaczenia (Patočka, 2022c, s. 50). Dlatego też Sokrates – co z kolei podkreślał Werner Jaeger w swym monumentalnym dziele – nie tylko zajmuje centralne miejsce „w historii kształtowania się greckiego ideału człowieczeństwa", ale również jest najdonioślejszym zjawiskiem w dziejach wychowania na Zachodzie" (Jaeger, 2001, s. 577. Zob. także: Bęben, 2019, s. 93–102).

Sokrates nie jest więc dla Patočki tylko postacią historyczną, kimś reprezentującym zamierzchłą i odległą przeszłość. Postać Sokratesa jest przez niego ujmowana jako wzorzec osobowy i ponadczasowy zew *logosu,* który w każdym pokoleniu na nowo wytrąca ze statyczności i rozbudza świadomość człowieka na postrzeganie oraz rozumienie problematyczności ludzkiego doświadczenia i otaczającego świata. To wzorzec budzenia świadomości w świecie zdominowanym przez doświadczenie zaćmienia ludzkiej świadomości. Egzystencjalne doświadczenie „sokratejskiej próby" przybiera tym samym postać otwarcia horyzontu własnej świadomości, która wyraża się w „trosce o duszę" – zaabsorbowaniu dążeniem do autentycznie doświadczanej prawdy myślenia i wolności wyborów. Sokratejska pytajność jako ponadczasowy symbol postawy i stylu życia, oparty jest na odmowie akceptacji *status quo*, związanego z petryfikacją doświadczenia utraty i braku sensu lub wprowadzeniem oraz podtrzymywaniem sensów pozornych i zwodniczych. Postawa sokratejskiej pytajności, tak jak każde konkretne pytanie, będące jej emanacją w warstwie swych dyskursywnych interakcji „zbudowane jest na uświadomionej problematyczności" (Patočka, 1998, s. 193). Konstatowanie kryzysu i braku sensu jest zaś tylko drogą do afirmacji potrzeby podmiotowego (wolnego i świadomego) zaangażowania w otwarty „ruch" poszukiwania nowego sensu (Učník, 2013, s. 94). Na zgliszczach zachwianych sensów, które upadły, dokonywany jest zatem egzystencjalny przeskok „w nowy sens", który urzeczywistnia się w swej sytuacyjnej problematyczności (Patočka, 1998, s. 193).

Sokrates jako pedeutologiczny wzorzec nauczyciela/wychowawcy ucieleśnia i symbolizuje takie właśnie egzystencjalne poszukiwania, które przybierają postać filozoficznej problematyzacji „bezpośredniego sensu życiowego". Postawa sokratejska oparta jest bowiem na kwestionowaniu mitycznych wyobrażeń o świe-

cie, ponieważ mają one charakter „przedproblematyczny", a co za tym idzie – nie mogą wyrażać się w otwartym poszukiwaniu sensu przynależnego światu. Dlatego „uczona niewiedza" („wiem, że nic nie wiem") Sokratesa opiera się na odkryciu i afirmacji samej problematyczności egzystencji ludzkiej. „Uczona niewiedza" nie tylko czyni więc problematyczność punktem swojego wyjścia, ale również punktem swojego dojścia.

Sokrates jako nauczyciel/wychowawca problematyzuje tradycyjnie zakorzenione przekonania i odsłania właściwy sens tego, co zostało zniekształcone i przesłonięte siłą utrwalonych przekonań. Sokrates nigdy nie deklarował, że przychodzi z nową odkrywczą nauką o otaczającym świecie oraz nie udzielał ostatecznych odpowiedzi. Przedmiotem swojego problematyzującego odniesienia czynił zaś powszechne opinie ludzi, które w swej naiwnej bezrefleksyjności oparte były na pozornych lub zwodniczych oczywistościach. Sokrates nie udzielał też normatywnych pouczeń, co do zasad „właściwego zachowania", wychodząc z założenia, że tylko hodowca zwierząt lub rolnik uprawiający płody ziemi może się takimi pouczeniami w sposób trafny i sensowny kierować (Učník, 2013, s. 96–97).

Siła dydaktycznego przekazu Sokratesa zawarta była w pytaniach, które wytrącały z pozornej pewności i budziły świadomość problematyczności. Jego pytania zawsze ostatecznie odnosiły się bowiem do tego, co wiązało się z sposobem życia ludzi, a zatem miały charakter etyczny, wymagający uświadomienia sobie sedna problemu oraz odwołania się do wolności wyboru człowieka. Dlatego racjonalność sokratejskiego wywodu oraz jego intencji dydaktycznych nie mogła wyrażać się w instrukcjach i wskazówkach właściwych nauce, która dotyczy wiedzy przyrodniczej lub rozwiązywania równań matematycznych. Taka wiedza odnosi się bowiem do tego, co wymierne – małe lub duże, ciężkie lub lekkie, wysokie lub niskie, bliskie lub odległe, i dlatego może być ujęte w formie jednoznacznych rozstrzygnięć problemu (Učník, 2013, s. 95). Sokrates budził zaś ludzkie zrozumienie dotyczące życia człowieka i jego bycia w otaczającym świecie, problematyzując to, co pozorne i pozbawione sensu. Tym sposobem otwierał drogę do intelektualnego odkrywania tego, co było autentyczne i reprezentowało rzeczywisty sens.

W tym znaczeniu powrót do rozważań nad Sokratesem i jego działalnością to powrót do rdzenia podmiotowej tożsamości i autonomii człowieka jako istoty rozumnej, wolnej i myślącej (Učník, 2013, s. 93), to powrót do źródeł i początków dziejów tożsamości Europy jako dziejów problematyczności egzystencji człowieka. Problematyczność otwiera bowiem nowy dziejowy horyzont ludzkich dążeń, w ramach których zakwestionowana została „naiwna pewność", właściwa dla doświadczenia „świata przeddziejowego", a zatem nieproblematycznego (Drwięga, 2014, s. 237). Problematyzowanie świata pozwala na przekroczenie naiwnej

i pasywnej „postawy naturalnej człowieka", ponieważ umożliwia odkrywać to, co nowe, i ku temu, co nowe, się zwracać (Drwięga, 2014, s. 239).

Uznanie problematyczności zastanego świata opiera się na „doświadczeniu negatywności", w ramach którego człowiek staje się zdolny do podania w wątpliwość oraz zakwestionowania sensowności tego, co utrwalone siłą „naiwnej pewności", jako oczywiste i nienaruszalne (Drwięga, 2014, s. 237). Doświadczenie dziejów czyni człowieka otwartym na rozumienie historycznej sytuacji własnych czasów i własnej egzystencji, czyniąc go zarazem zdolnym do odróżniania tego, co minione i aktualne, jak i wykraczania ku temu, co zupełnie nowe. „Dziejowa istota bazuje na tym, co przeszłe, rozszerzając w ten sposób horyzont tego, co dane – argumentuje autor *Negatywnego platonizmu* – i za pomocą czego przekracza je wraz z teraźniejszym" (Patočka, 2015, s. 196). W tym znaczeniu człowiek staje się istotą otwartą na sytuację własnego bycia w świecie, ponieważ dziejowa kondycja człowieka zawsze odnosi się do doświadczenia sytuacji egzystencji ludzkiej właśnie jako czegoś problematycznego, tzn. otwartego, niejednoznacznego, zmiennego i współdzielonego z innymi ludźmi w określonym czasie i miejscu (Drwięga, 2014, s. 235, 246).

Zakończenie

Współczesna edukacja wciąż potrzebuje powrotów do tak rozumianego dziedzictwa filozofii greckiej oraz kwintesencji jej dziejowej wielkości i ponadczasowości. Filozofia ta dostarcza bowiem ponadczasowych wzorców ujmowania tego, co najbardziej prymarne, pomagając tym samym w próbach poszukiwania rozwiązań aktualnych dylematów i problemów. Współczesne kształcenie człowieka potrzebuje intelektualnej i duchowej łączności z filozofią klasyczną. Edukacja czerpiąca z tego, co klasyczne, nie jest czymś archaicznym, ponieważ to dziedzictwo filozofii klasycznej wprowadza na drogę korzystania z rozumu i jest gruntem, który umożliwia budowanie lepszego, tzn. bardziej wnikliwego, głębszego i wszechstronnego pojmowania wszystkiego, co warunkuje ludzkie doświadczenie tego, co rozgrywa się w otaczającym świecie (Patočka, 2022c, s. 48). Autentycznie sprawcza edukacja zawsze musi posiadać więc swój dziejowy horyzont, który sięga źródeł własnej tożsamości kulturowej i jej wzorców racjonalnej refleksji, pozwalającej na kształtowanie postawy poszukiwania rzeczywistego sensu w tym, co współczesne, oraz wyodrębniania rzeczy pierwszoplanowych i pryncypialnych (Patočka, 2022c, s. 47).

Tym samym edukacja, która wzoruje się na tak artykułowanym sposobie kształcenia, zawsze eksponuje problem całościowego ujmowania sensu egzystencji człowieka oraz jego bycia w świecie (Patočka, 2022c, s. 47). I podobnie, jak

postulat *emendatio intellectus* kształcenia i uczenia się – ujmowany przez Patočkę w duchu myśli pedagogicznej Komeńskiego – edukacja to koncypowanie dydaktyki jako perspektywy, która nie umniejsza znaczenia całości, ale od całości przechodzi do części, nie znosząc sensu całości, lecz wciąż na nowo przepracowując ją na wyższych poziomach poznania, w sposób coraz bardziej zróżnicowany i wszechstronny (Patočka, 2022a, s. 102).

„Obraz Sokratesa" jako wychowawcy w ujęciu Patočki – zgodnie z tą propozycją interpretacyjną – to „budziciel", który inicjuje zasadniczy „ruch egzystencjalny" swoich uczniów, skłaniając ich do odwagi wyboru (Bęben, 2019, s. 94). Każdy, z kim Sokrates wdawał się w dyskusję, doświadczał bowiem swoistego „wstrząsu", który wyrażał się w jego „zgorszeniu" lub „przebudzeniu".

Konkludując, można powiedzieć, że sokratejska kategoria „troski o duszę" nie tylko opiera się na wyeksponowaniu swoistych znaczeń, swoista jest tu również metoda wychowawczej działalności Sokratesa. Przy pomocy tak rozumianej metody pedagogicznej Sokrates budził w rozmówcach samoświadomość oraz zrozumienie siebie samego i otaczającego świata. Metoda ta opierała się nie tylko na rozmowie, która przybierała postać dyskusji, ale również na stosowaniu w dyskusji w sposób metodyczny wypowiedzi ironicznych. Takiemu wzbudzaniu potrzeby „troski o duszę" oraz wychowawczemu formowaniu postaw z tym związanych paradoksalnie służyła ironia, którą posługiwał się Sokrates, by odsłaniać pozorne oczywistości oraz błędne rozumowanie swoich rozmówców (Patočka, 2022b, s. 210).

Bibliografia

Archiv Jana Patočky. *Bibliographie Jana Patočky.* Zaczerpnięte 5 maja 2023. Strona internetowa http://www.ajp.cuni.cz/biblio.html#prameny

Bęben D. (2016). *Człowiek w horyzoncie dziejów i autentyczności bycia. Studia z filozofii Jana Patočki*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Bęben D. (2019). Sokrates jako wychowawca. Sokratejskie rozmyślania Jana Patočki. *Forum Pedagogiczne, 9*(2/2), 93–102.

Drwięga M. (2014). Człowiek w filozofii Jana Patočki i Józefa Tischnera. *Folia Philosophica, 32*, 233–264.

Drwięga M. (2016). Czy „troska o duszę" może być pojęciem użytecznym dla współczesnej filozofii? *Kwartalnik Filozoficzny, 44*(4), 33–49.

Flaga F. (2021). Współczesna bezradność wobec etyki. Jana Patočki lekcja troski o duszę. *Kultura i Wartości, 32*, 97–116.

Gara J. (2019). Jana Patočki doświadczenie „jedności pierwotnego świata" jako przesłanka myślenia i działania pedagogicznego – rekonstrukcje (część pierwsza). *Forum Pedagogiczne*, *9*(1), 181–202.

Gara J. (2021). *Istnienie i wychowanie. Egzystencjalne inspiracje myślenia i działania pedagogicznego.* Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Jaeger W. (2001). *Paideia*. Przeł. M. Plezia i H. Bednarek. Warszawa: Fundacja Aletheia.

Oikoymenh. Zaczerpnięte 5 maja 2023. Strona internetowa https://www.oikoymenh.cz/znacka/patocka-jan/

Patočka J. (1986). *Świat naturalny i fenomenologia*. Przeł. J. Zychowicz. Kraków: PAT.

Patočka J. (1998). *Eseje heretyckie z filozofii dziejów*. Przeł. A. Czcibor-Piotrowski, E. Szczepańska i J. Zychowicz. Warszawa: Fundacja Aletheia.

Patočka J. (2015). Negatywny platonizm. O genezie, problematyce i zaniku metafizyki oraz pytaniu, czy filozofa może istnieć bez niej. Przeł. M. Borys. *Kwartalnik Filozoficzny*, *43*(4), 167–204.

Patočka J. (2019). *„Świat naturalny" w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach*. Przeł. A. Bystrzycka. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Patočka J. (2022a). Comenius and the Open Soul. W: tegoż, *The Selected Writings of Jan Patočka. Care for the Soul*. Przeł. A. Zucker. London – New York – Oxford: Bloomsbury Academic.

Patočka J. (2022b). *Sokrates. Wykłady z filozofii antycznej*. Przeł. K. Urbaniec i J. Bajger. Warszawa: Teologia Polityczna.

Patočka J. (2022c). The Idea of Education and its Relevance Today. W: tegoż, *The Selected Writings of Jan Patočka. Care for the Soul*. Przeł. A. Zucker. London – New York – Oxford: Bloomsbury Academic.

Pelcová N. (2014). *Człowiek i wychowanie w refleksji fenomenologicznej*. Przeł. A. Bystrzycka. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Plunkett E. (2022). Introduction. W: J. Patočka, *The Selected Writings of Jan Patočka. Care for the Soul*. Przeł. A. Zucker. London – New York – Oxford: Bloomsbury Academic.

Stolárik S. (2009). *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*. Przeł. A. Grzeszczyk. Ząbki: Apostolicum.

Učník L. (2013). Patočka's Socrates: The Care for the Soul and Human Existence. *Investigaciones Fenomenológicas, 4/II*, 87–100.